

10. Задоянний В. Українське Вільне козацтво і боротьба з московською навалою // Українське козацтво. – 1977. – № 1-2.
11. Кущинський А. Традиційна національна державницька сила (з нагоди 60-ти років існування УВК) // Українське козацтво. – 1977. – № 4.
12. Голубко В. Армія УНР 1917–1918 рр. – Л., 1997; Голубко В. Змарнована сила // Наука і суспільство. – 1992. – № 10-12.
13. Захарченко П. Вільне козацтво у 1917-1918рр. // Історія України. – 1998. – № 21.
14. Папакін Г. Отаман Вільного Козацтва // Історія України. – 2000. – № 1.
15. Лободаєв В. Українське Вільне козацтво (1917–1918 рр.): Дис... канд. істор. наук. – К., 2001.
16. Мусієнко В., Лободаєв В. Генеральна Рада Вільного Козацтва: становлення, політична позиція, діяльність (жовтень 1917 – квітень 1918 р. // Історія України. – 2000. – № 37-38.
17. Борці за Жовтень розповідають / За ред. С.П. Хвостенка. – Дніпропетровськ, 1957.
18. Гришко Г. 1917 рік в Одесі (Спомини з часів визвольних змагань) // Розбудова нації. – 1930. – № 5-6; № 7-8; № 9-10; № 11-12.
19. Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма: На Україні, 1917–1918. – К., 2002.
20. Смолій В.А. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті // Український історичний журнал. – 1995. – № 5.
21. Бондаренко В.Г. Соціальна база Вільного Козацтва на Півдні України (1917–1918 рр.) // Історичні та політологічні дослідження. – 2004. – № 3.
22. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 2207. – Оп. 1. – Спр. 20 (2).
23. Народне життя. – 1917. – 19 вересня.
24. Народне життя. – 1917. – 25 вересня.
25. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 469. – Оп. 1. – Спр. 1.
26. ЦДАВО. – Ф. 1115 с. – Оп. 1. – Спр. 44.
27. Народне життя. – 1917. – 13 жовтня.
28. Селянська спілка. – 1917. – 7 листопада.
29. Селянська спілка. – 1917. – 7 жовтня.
30. Тимченко Я. Перша українська більшовистська війна. – К., 1996.
31. Селянська спілка. – 1917. – 25 листопада.
32. Селянська спілка. – 1917. – 20 жовтня.
33. Народне життя. – 1917. – 28 жовтня.
34. Народне життя. – 1917. – 12 листопада.
35. Народне життя. – 1917. – 12 грудня.
36. Народне життя. – 1917. – 28 жовтня.

Summary

The article is devoted to the revival of Cossacks in Katerinoslav region in August – November, 1917. Preconditions, reasons, a social base, and character of the Cossack movement are investigated. The author discloses the process of origin, rise and development of the Free Cossacks organizations including their legal registration. The numerous facts of active participation of the local population in the movement are presented.

І.П. Задерейчук

СТАНОВИЩЕ НІМЕЦЬКОЇ ШКОЛИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Територія півдня України протягом багатьох сторіч знаходилася на перехресті міграційних шляхів, що обумовило її поліетнічність. Після приєднання Криму до Російської імперії в 1783 р. цей регіон починають заселяти вихідці з німецькомовних країн. Переселяючись в межі нової країни, вони приносять не тільки передові досягнення в області сільського господарства, але і власну культуру. Її складовою частиною була школа, що на півдні України здобула новий етап у своєму розвитку.

Із проголошенням незалежності керівництво країни взяло курс на будівництво правої, демократичної та соціальної держави. Враховуючи багатонаціональний склад України в цілому і південного регіону зокрема, необхідно враховувати ці особливості. Серед найбільш важливих факторів, які сприяють збереженню національної самоідентичності є функціонування національних

учбових закладів. У зв'язку із цим актуальним є вивчення історії розвитку німецької школи в роки Першої світової війни. Це дозволить у сучасних умовах українському уряду не допуститися помилок минулих поколінь.

У даному дослідженні буде приділено увагу тому, як відбувалося поступове позбавлення прав, якими користувалася німецька школа. Питання, присвячені спеціалізованим навчальним закладам, та їхня доля залишаться поза увагою роботи.

Мета роботи полягає в тому, щоб визначити ситуацію зі становищем і розвитком системи освіти в роки Першої світової війни. У зв'язку з цим задача полягає у встановленні тих кроків, які здійснював уряд і громадськість стосовно німецької школи.

Питання долі німецької школи напередодні і в роки Першої світової війни у вітчизняній і зарубіжній історіографії практично не знайшло свого відображення. У 1999 р. на конференції, що відбувалася в Москві, було представлено дві доповіді. Так І.В. Черказянова у своїй роботі “Питання про долю німецької школи Російської імперії в роки Першої світової війни” приводить у хронологічній послідовності факти про те, як відбувався наступ на права німецької школи на території всієї імперії. При тому ситуація на півдні України практично не знайшла свого висвітлення [1]. Інша робота, яку видала С.И. Бобилева, присвячується в основному стану школи в Катеринославській губернії [2].

Початок Першої світової війни, у якій зіштовхнулися інтереси Росії і Німеччини, привів до наступу як на німців, що проживали у країні, так і на їхню школу зокрема. Ці гоніння знайшли свій прояв у двох напрямках: по-перше, громадськість – за допомогою видання статей і книг, присвячених “німецькому засиллю”, по-друге, уряд – шляхом прийняття різних нормативно-правових актів. Варто детальніше розглянути ці два напрямки. Ще задовго до початку війни в російському суспільстві з'являються антинімецькі настрої. Вони знайшли відбиття в роботі А.П. Ліпранда “Германия в России”, яка вийшла в Харкові в 1911 р. Автор вважає, що “немецкая школа – вот источник враждебной обособленности колонистов, рассадник германизма, и обрусение этих школ было бы поэтому весьма существенною мерой отражения культурных и государственных интересов России...” [3.-С.63]. Далі А.П. Ліпранд наводить дані, що не відповідають дійсності. За твердженням автора, на території Криму в 1914 р. було 1400 шкіл, із яких 660 татарських і 730 німецьких [3.-С.87]. За офіційними даними, у 1914 р. в усій Таврійській губернії нараховувалося 283 школи [4.-Арк.1], а в Одеському навчальному окрузі ця цифра складала 567 шкіл, у яких навчалось 45 051 тис. дітей [5.-С.436-439].

Таким чином, А. Ліпранд своєю книгою відбив настрої частини російського суспільства. При цьому для автора, очевидно, було головним підкреслити загрозу з боку німців і виправдати назву книги, а не створити об'єктивне дослідження. Саме такі погляди стали досить бурхливо розвиватися в роки Першої світової війни. Про це свідчить робота А. Реннікова “Золото Рейна о немцах в России”, надрукована в 1915 р. Автор наводить дані про стан російського вчителя, який “значительно хуже, чем немецкого; неоднократно приходилось выслушивать жалобы на грубость со стороны немецкого населения, на отказ в сдаче квартиры и даже на угрозы и насилие”. Далі А. Ренніков продовжує: “Все разговоры о стремлении немцев к просвещению – это заблуждение... Школу они терпят как необходимость, без которой они и их дети не будут допущены к конфирмации. Открывая свои школы лишь в силу нужды... Учителя обыкновенно старались в возможности меньшем размере определить жалование, выдачей же последнего обыкновенно стремились ограничить свои заботы о школе” [6.-С.354-356.]. Німці дійсно не бажали брати на роботу викладачів не німців. Вони вважали, що ті не зможуть дати повноцінну освіту їхнім дітям, а також зашкодять духовному розвитку учнів. Того ж часу слова щодо місця школи в житті німців не відповідають дійсності, тому що в німців на першому місці стояв саме учбовий заклад. Адже з училища розпочиналося будівництво колонії.

Ще більш шовіністичну працю видав у 1917 р. І. Сергєєв під назвою “Мирное завоевание России немцами”. Автор у своїй роботі не залишив без уваги питання освіти. І. Сергєєв вважав, що “немецкие школы в России являлись очагом германского влияния, способствовали сохранению между колонистами и их старым настоящим отечеством Германией самой крепкой связи... Русскому языку в этих школах не обучали.... Необходимо закрыть немецкие школы в России, потому, что они воспитывают молодое поколение в обособленности от всего русского и внушают ему неприязнь к нашему отечеству” [7.-С.93-102]. Ці слова є досить перебільшеними, тому що в німецьких школах офіційне викладання російської мови розпочалося з моменту їхньої передачі у підпорядкування Міністерства народної освіти, а в деяких і ще раніше. Того ж часу вивчення рідної мови в школах повинно було сприяти нормальному розвитку цієї етнічної групи в Російській імперії та збереженню в ній головної ознаки національної приналежності – мови.

Звичайно ж, подібні настрої панували і в уряді країни, і в її законодавчому органі – Державній Думі. Саме ці два органи влади проводили “наступ” на німецьку школу після початку Першої

світової війни. Так одним із перших розпоряджень стає заборона на вживання німецької мови. Слухняні чиновники відразу ж поспішили виконати це рішення. У засобах масової інформації вони зробили про це повідомлення. Так у менонітській газеті “Friedstimme” у №74 від 20 вересня 1914 р. було опубліковане розпорядження, відповідно до якого заборонялося розмовляти німецькою мовою в Бердянському повіті; подібні публікації з’явилися і в інших повітах та губерніях [8].

24 грудня 1914 р. видається розпорядження, що стосувалося зміни мови викладання в німецькій школі. У результаті цього Міністерство народної освіти вжило таких заходів: по-перше, видало наказ про викладання всіх предметів державною мовою, за винятком Закону Божого і рідної мови учнів; по-друге, пропонувалося замінити тих осіб з педагогічного персоналу, що не досконало володіли державною мовою. Крім того, учителі, перебування яких у німецьких колоністських училищах є небажаним у військовий час, негайно підлягали звільненню [9.-С.910]. Таке рішення, звичайно ж, негативно відобразилося на німецькій школі, тому що більша частина дітей, ідучи в перший клас, була не в змозі протягом року добре вивчити рідну мову і державну одночасно. Тобто це рішення погіршило рівень освіти серед німецьких дітей.

5 травня 1915 р. в Одеський навчальний округу надійшло розпорядження від 24 грудня 1914 р., яким потрібно було керуватися при прийнятті рішень щодо німецьких шкіл. Опікуну навчального округу довелося ретельно перевірити стан справ в учбових закладах. Якщо в них не порушувались пункти від 5 травня 1915 р., то їх включали до шкільної мережі імперії [10.-Арк.11-11зв.].

У зв’язку з розпорядженням учбового начальства у трьох південних губерніях України були проведені перевірки німецьких шкіл. Її результатом стало закриття цілого ряду навчальних закладів і звільнення вчителів. Такі дії були пов’язані з такими причинами: по-перше, відсутність шкільних приміщень, що відповідали вимогам навчальної влади, по-друге, відмова німецької громадськості приймати педагогів росіян за національністю [10.-Арк.18зв.]. Учителів німців за походженням звільняли з різних причин. Наприклад у Таврійській губернії з незакритих шкіл було звільнено 30 педагогів, які не мали вчительського звання; 28 тих, що недостатньо володіли державною мовою; 7 тих, які не з’явилися в інспекцію; трьох звільнили через недбайливе ставлення до інтересів російської школи. Під цими словами розуміли те, що вчителі не піклувалися про збагачення бібліотеки російськими книгами, не залучали дітей до їхнього читання і не готували учнів до складання іспиту з державної мови [10.-Арк.35].

Усього ж у Таврійській губернії було закрито 104 школи [10.-Арк.37]:

Назва району	Число закритих шкіл
Сімферопольський повіт	17
Перекопський повіт	10
Євпаторійський повіт	31
Феодосійсько-Керченський	4
Мелітопольський 1 район	–
Мелітопольський 2 район	2
Мелітопольсько-Бердянський	40

У Херсонській губернії нараховувалося 126 німецьких шкіл. З них було закрито 47 шкіл внаслідок неможливості підшукати відповідних кандидатів на посаду вчителів [10.-Арк.73-79]. Того ж часу число звільнених вчителів у цій же губернії дорівнювало 19 осіб. Причинами послугували відсутність освітнього цензу, недостатнє володіння державною мовою та її повне незнання.

В Катеринославській губернії на 24 грудня 1914 р. було 220 шкіл. Усього ж у них працювало 246 учителів, із них німців – 229. У результаті перевірки було звільнено 84 особи через незнання російської мови [10.-Арк.118].

Таким чином, головна причина закриття шкіл була пов’язана з поганим знанням частини вчителів державної мови і небажанням сільських громад утримувати вчителів-росіян. Того ж часу таке ставлення з боку німецьких громад можна легко зрозуміти: по-перше, німці, створюючи школу, споконвічно брали на себе всі питання її фінансування, а видання в 1915 р. ліквідаційних законів, спрямованих на зменшення німецького землеволодіння, звичайно ж, повинно було негативно позначитися на їхньому добробуті; по-друге, німці не бажали у своїй більшості мати російських учителів, тому що вважали, що ті не зможуть дати фундаментальні знання їхнім дітям і порушати духовне виховання.

Заручившись підтримкою уряду, місцеві чиновники починають переслідування німецької школи. Цікаві дані, що підкреслюють ситуацію, яка склалася в 1915 р., наводить у своїй роботі С.І. Бобилева. Вона публікує рапорт повітового керівництва на вчителя, що організував у школі для дітей і їхніх батьків ялинку. У провину йому ставилося таке: провели ялинку без письмового дозволу, тоді як іншим німецьким школам у цьому було відмовлено; не затвердили програму-афішу ялинки; усі пісні, вірші і проповіді було проведено німецькою мовою. Додана до рапорту програма ялинки сама по собі говорить багато: з 20-ти її пунктів десять – виконання різдвяних пісень, три – молитви і проповіді, два – вірші, чотири – мізансцени з життя школи і розповіді про життя Христа і загальна молитва “за царя, за батьківщину, про дарування нашому Государю великого розуму, твердої волі, перемоги над усіма ворогами і даруванні всьому російському війську бадьорості, хоробрості, сили і здоров’я” [1.-С.106].

Доленосним для німецької школи стало ухвалення постанови Ради Міністрів від 12 липня 1916 р., що забороняла викладання німецькою мовою починаючи з 1916 – 1917 навчального року. Винятком був лише Закон Божий, і лише тим дітям лютеранського віросповідання, яким німецька мова була рідною [10.-С.47].

Таким чином, наступ на права німецької школи розпочався ще за декілька років до початку 1914 р., що проявилось у виданні літератури, автори якої прагнули показати німецьку систему освіти лише в негативному плані. Ці настрої продовжилися ще більш стрімко в 1914 – 1917 рр. Крім громадськості, наступ на школу почало й керівництво країни. Перше, що воно зробило, це – розпорядження від 24 грудня 1914 р. Відповідно до нього місцеве учбове керівництво повинно було прискіпливо перевірити німецьку школу, як результат – закриття шкіл, у яких відмовлялися утримувати вчителів-не німців, або звільнення учителів лише через те, що вони недостатньо володіли державною мовою або

Дана тема має потребу в подальшому дослідженні. У перспективі потрібно буде детальніше розглянути реакцію німецького населення на розпорядження, які було видано урядом.

Джерела та література

1. Черказянова И.В. Вопрос о судьбе немецкой школы Российской империи в годы Первой мировой войны // Немцы России и СССР: 1901–1941 гг. Материалы международной научной конференции. Москва, 17–19 сентября 1999 г. – М., 2000.
2. Бобылева С.И. Система образования немецких колоний начала XX в. и “ликвидационные” законы (на материалах южных губерний России) // Немцы России и СССР: 1901–1941 гг. Материалы международной научной конференции. Москва, 17–19 сентября 1999 г. – М., 2000.
3. Липранд А.П. Германия в России. – Харьков, 1911.
4. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 41. – Оп. 35. – Спр. 1480.
5. Отчет попечителя Одесского учебного округа о состоянии средних и низших учебных заведений Одесского учебного округа за 1914 г. – Одесса, 1915.
6. Ренников А. Золото Рейна о немцах в России. – Пг., 1915.
7. Сергеев И. И. Мирное завоевание России немцами. – Пг., 1917.
8. Объявление // *Friedstimme*. – 1914. – № 74. – 20 September.
9. О принятии мер в отношении немецких колонистских школ // Циркуляры по одесскому учебному округу. – 1915. – № 7.
10. ДАОО. – Ф. 42. – Оп. 35. – Спр. 1533.
11. История российских немцев в документах (1763–1992 гг.) / Сост. В.А. Ауман, В.Г. Чеботарев. – М., 1993.

Summary

The article touches upon the position of the German school in the years of the World War I in the south of Ukraine. It states that the government of Tzarist Russia struggled against Germans living in the country. The Government tried to accomplish its goals by closing German schools and implementing the politics of russification. Such actions had a very negative impact on German ethnic group.